

ODZNAKA ZNAM ZIEMIĘ PRZEMYSKĄ

I. Postanowienia Ogólne

1. Odznaka została ustanowiona przez Oddział PTTK im. dr Mieczysława Orłowicza w Przemyślu uchwałą Zarządu Oddziału w dniu 28 listopada 2007 roku, w celu zachęcenia społeczeństwa do uprawiania turystyki i krajoznawstwa oraz poznawania dziejów, zabytków, kultury i piękna Ziemi Przemyskiej.
2. Odznaka jest trójstopniowa: brązowa, srebrna i złota.
3. Odznakę zdobywa się w wymienionej kolejności stopni. Dopuszcza się zdobycie stopnia brązowego i srebrnego w ciągu jednego roku, złotego w innym okresie czasu.
4. Odznaka jest przyznawana na podstawie przedstawionej do weryfikacji książeczki Odznaki Krajoznawczej "Znam Ziemię Przemyską" zawierającej potwierdzenia zwiedzenia wskazanych w regulaminie miejsc i obiektów lub ujętych w nim tras. W wyjątkowych przypadkach dopuszcza się inną formę udokumentowania zwiedzanych miejsc i obiektów.
5. Poszczególne stopnie odznaki mogą być nadawane z pominięciem warunków regulaminu za szczególne zasługi w popularyzowaniu walorów turystycznych i krajoznawczych Ziemi Przemyskiej. W takim przypadku odznakę traktuje się jako honorowe wyróżnienie przyznane przez Zarząd Oddziału PTTK im. dr Mieczysława Orłowicza w Przemyślu.

II. Warunki zdobywania Odznaki

1. Odznakę można zdobywać po ukończeniu 7 roku życia.
2. Odznakę można zdobywać podczas wycieczek indywidualnych lub zbiorowych zwiedzając obiekty i miejsca wymienione w regulaminie.
3. Potwierdzenie zwiedzenia obiektu lub miejsca oraz przejścia trasy musi zostać ujęte w książeczce Odznaki Krajoznawczej "Znam Ziemię Przemyską" (**książeczkę można nabyć w naszym oddziale PTTK w cenie 4 zł**) poprzez umieszczenie w niej pieczętki obiektu, dołączenia biletu wstępu lub fotografii osoby ubiegającej się o odznakę wykonanej na tle bądź w środku zwiedzanych miejsc i obiektów. W przypadku uczestniczenia w wycieczce prowadzonej przez przewodnika lub instruktora krajoznawstwa może on również udzielić potwierdzenia poprzez złożenie czytelnego podpisu wraz z numerem swojej legitymacji oraz wpisanie daty wycieczki.
4. Zwiedzane obiekty, miejsca i szlaki nie mogą się powtarzać podczas zdobywania innych stopni Odznaki.
5. W celu zdobycia kolejnego stopnia Odznaki należy wcześniej zdobyć odznakę niższego stopnia.
6. Punkty zdobyte ponad normę ustaloną dla danego stopnia Odznaki, będą zaliczane na poczet odznaki wyższego stopnia.
7. Ilość obiektów wymaganych do uzyskania Odznaki w poszczególnych stopniach:

Rodzaje obiektów	I Brązowa	Stopnia II Srebrna	Stopnia III Złota	Stopnia
Zabytki architektury świeckiej	3	4	5	
Zabytki architektury sakralnej	5	6	10	

Rodzaje obiektów	I Stopnia Brązowa	II Stopnia Srebrna	III Stopnia Złota	Stopnia
Zabytki architektury militarnej	3	5	7	
Cmentarze i miejsca pamięci narodowej	1	1	2	
Parki i rezerваты przyrody	1	3	4	
Szlaki spacerowe i turystyczne	nie mniej niż 10km	nie mniej niż 15km	nie mniej niż 25km	

III. Postanowienia końcowe

1. Wypełnioną książeczkę Odznaki Krajoznawczej "Znam Ziemię Przemyską" należy przedstawić do zweryfikowania w siedzibie Oddziału PTTK im. dr Mieczysława Orłowicza w Przemyślu.
2. Zweryfikowana książeczka Odznaki Krajoznawczej "Znam Ziemię Przemyską" jest zarazem legitymacją posiadanego stopnia Odznaki i uprawnia do jej nabycia i noszenia.
3. Osoby ubiegające się o Odznakę pokrywają koszty jej wysyłki.
4. Regulamin Odznaki Krajoznawczej "Znam Ziemię Przemyską" został zaakceptowany przez Regionalną Komisję Instruktorów Krajoznawstwa PTTK w Rzeszowie.

Wykaz obiektów, miejsc i szlaków do Odznaki Krajoznawczej "Znam Ziemię Przemyską"

Zabytki architektury świeckiej:

Zamek w Krasieczynie, zabudowa Kalwarii Paclawskiej, pałac Krasickich w Dubiecku, ruiny zamku Fredrów we Fredropolu-Kormanicach, pałac w Birczy, dwór w Krzywczycy, zespół dworski w Medyce, dwór w Babicach, zespół dworski w Nienadowej, dwór w Sierakoscach, dwór w Nehrybce, dwór w Stubnie, zespół dworski w Hurku,

Zabytki architektury sakralnej:

Sanktuarium Męki Pańskiej i Matki Boskiej Kalwaryjskiej w Kalwarii Pałacowskiej, sanktuarium Matki Boskiej Zbaraskiej w Prałkowcach, kościół w Krasiczynie, cerkiew obronna w Posadzie Rybotyckiej, cerkiew na Kruhelu Wielkim, kościół w Birczy, kościół w Krzywczy, cerkiew w Krzywczy, kościół w Babicach, cerkiew w Babicach, kościół w Dubiecku, cerkiew w Dubiecku, kościół w Bachórcu, kościół w Brylińcach, kościół w Rokszycach, kościół w Brzeżawie, kościół w Kuźminie, kościół w Lipie, kościół w Jaworniku Ruskim, cerkiew w Malawie, kościół w Rudawce, cerkiew w Piątkowej, kościół w Medyce, kościół w Jaksmanicach, kościół w Huwnikach, cerkiew w Huwnikach, kościół w Książycach, kościół w Darowicach, cerkiew w Kłokowicach, cerkiew w Młodowicach, cerkiew w Nowych Sadach, kościół w Nowych Sadach - Falkenbergu, kościół w Rybotyczach, cerkiew w Chyrzynie, kościół w Olszanach, kościół w Lesznie, cerkiew w Łuczycach, kościół w Nehrybce, kościół w Pikulicach, kościół we Fredropolu, cerkiew w Kalnikowie, kościół w Kosienicach, kościół w Wyszatycach, kościół w Kopyśnie, cerkiew w Krasicach, kościół w Reczpolu, kościół w Roztoce, kościół w Żurawicy Dolnej.

Zabytki architektury militarnej:

Fort I Salis Soglio, fort II Jaksmanice, fort III Łuczyce, fort IV Optyń, fort V Grochowce, fort VI Helicha, fort VII Prałkowce, fort VIII Łętownia, fort IX Brunner, fort X Orzechowce, fort XI Duńkowiczki, fot XII Werner, fort XIII San Rideau, fort XV Borek, schron Linii Mołotowa nad Krasiczynem, schron Linii Mołotowa w Dybawce Dolnej.

Cmentarze i miejsca pamięci narodowej:

Miejsce martyrologii w Kaszycach, obelisk pomordowanych w Borownicy, kwatery żołnierzy Wojska Polskiego na cmentarzu w Borownicy, kwatery żołnierzy Wojska Polskiego na cmentarzu w Birczy, Cmentarz żydowski w Rybotyczach.

Parki i rezerваты przyrody:

Arboretum w Bolestraszczykach, park zamkowy w Krasiczynie, dąb pomnik przyrody w Birczy, rezerwat Krępak, rezerwat Broduszurki, rezerwat Szachownica w Krównikach, rezerwat Reberce, odkrywka geologiczna Krzeczkowski Mur koło Krzeczkowej.

Szlaki spacerowe i turystyczne:

Szlak czerwony na odcinku Przemyśl - Roztoka, szlak niebieski na odcinku Piątkowa - Suchy Obycz, szlak czarny forteczny na odcinku południowym i północnym, szlak zielony Przemyśl - Bachórz, szlak żółty Suchy Obycz - Kopystańka, szlak zielony na odcinku Leszczawa Dolna - Łomna, szlak żółty Pruchnik - Dubiecko.

Punkty widokowe i inne miejsca:

Góra Kopystańka (541 m n.p.m.), góra Patryja (438 m n.p.m.), kopiec w Sólcy, kurhan nad Średnią.

Słowniczek krajoznawczy do regulaminu odznaki „Znam Ziemię Przemyską”

1.Zabytki architektury świeckiej

* **zamek w Krasiczynie** – jeden z najpiękniejszych skarbów architektury renesansowo - manierystycznej w Polsce, należy również do najpiękniejszych zamków w Europie. Jego budowę rozpoczął w 1580 roku Stanisław Krasicki, potomek przybyłej tu pod koniec XV w. mazowieckiej szlachty zagrodowej herbu Rogala, a ukończył go młodszy syn Marcin w 1631

roku. Marcin Krasicki, uznawany za jednego z najwybitniejszych wówczas mecenasów sztuki w Polsce, przekształcił surowy zamek obronny, wzniesiony przez ojca, we wspaniałą, wielkopańską rezydencję. Od swego nazwiska Stanisław Krasicki nazwał zamek Krasiecznym. Tę nazwę przyjęło także, powstające obok zamku miasteczko. Pomimo licznych pożarów i wojen, zachował prawie niezmienną sylwetkę jaką nadano mu na początku XVII w. Wybudowany w formie czworoboku zorientowany został ścianami według stron świata. W narożach stoją cztery cylindryczne baszty: Boska, Papieska, Królewska i Szlachecka. Prostokątny, rozległy dziedziniec otaczają od północy i wschodu skrzydła mieszkalne, a od południa i zachodu mury kurtynowe zakończone piękną, ażurową attyką. Pośrodku skrzydła zachodniego, znajduje się przedbramie z bramą i kwadratową wieżą Zegarową. Tędy, przez zwodzony, a później kamienny most prowadziła droga z istniejącego niegdyś miasta do zamku. Jednym z najcenniejszych elementów architektonicznych budowli jest mieszcząca się w baszcie Boskiej kaplica, przyrównywana do kaplicy Zygmuntońskiej na Wawelu. Na uwagę zasługują również bogato rzeźbione portale, loggie, arkady i unikalne dekoracje ścienne, tzw. sgraffita (ich całkowitą powierzchnię oblicza się na około 7000 m²).

* **zabudowa Kalwarii Paclawskiej** – wieś położona na szczycie wzniesienia 458m n.p.m. przez Aleksandra Maksymiliana Fredrę ok. 1668 r. Układ miasteczka i rozplanowanie domów przystosowane są do funkcji spełnianych podczas odpustów i towarzyszących im jarmarków. Wieś posiada charakterystyczną zabudowę złożoną z długich drewnianych domów o konstrukcji przysłupowej, usytuowanych szczytami do ulicy – rynku. Do dziś zachowało się ok. 60 domów z 2 poł. XIX w. i pocz. XX w.

* **pałac Krasickich w Dubiecku** – w pierwszej połowie XV wieku Stanisław Mateusz Stadnicki zbudował wsi zamek na planie czworoboku z wewnętrznym dziedzińcem. Całość otoczona była murem i fosą. Tutaj urodził się w 1551 roku Stanisław Stadnicki zwany "Diabłem Łańcuckim" - jeden z największych warcholów Rzeczypospolitej szlacheckiej. Z tej gotycko-renesansowej budowli zachowały się częściowo piwnice południowego skrzydła oraz dwa pomieszczenia na parterze obecnego pałacu. W 1588 roku zamek zakupił Stanisław Krasicki potem przeszedł mocą testamentu na jego syna. W ich czasach zamek przechodził systematyczne zmiany. Po pożarze jakiemu uległ w połowie XVII wieku został odbudowany jako pałac barokowy. 1735 roku urodził się tu Ignacy Krasicki. Na przełomie XVIII i XIX wieku pałac przebudowano w stylu klasycystycznym, przy tej przebudowie zatracił pierwotny kształt. Od 1852 roku był własnością rodu Konarskich, którzy w 1909 roku dobudowali oficynę w stylu neogotyckim. Z pierwotnego założenia zachowały się piwnice, dwa pomieszczenia na parterze obecnego pałacu oraz fragmenty dawnych fortyfikacji.

* **ruiny zamku Fredrów we Fredropolu - Komarnicach** – zamek został zbudowany w drugiej połowie XVI wieku przez Jana lub Andrzeja z rodziny Fredrów, w rękach których pozostał do 1729 r. Zniszczony podczas potopu szwedzkiego (1656-57), a potem także przez Tatarów w 1672 r. nie został gruntownie odbudowany przez kolejnych właścicieli - ani przez Stanisława Rupniewskiego, ani Podolskich i Skarbek-Michałowskich. Na początku kolejnego stulecia powstały zabudowania gospodarcze, które jednak, podobnie jak pozostała część założenia, doznały uszkodzeń podczas I wojny światowej i od tego czasu pozostają w ruinie. Zachowane są fragmenty skrzydła zachodniego oraz kolistej baszty południowej (o średnicy blisko 10 metrów).

* **pałac w Birczy** – pseudogotycki pałac Humnickich (od 1841 r. własność Kowalskich), murowany, z 1 poł. XIX w. W 2 poł. XIX w. dobudowano dwie baszty. Otoczony częściowo zachowanymi fortyfikacjami ziemnymi z XVII w. i parkiem krajobrazowym z XIX w.

* **dwór w Krzywczy** – dwór zbudowany w 1928 r. z wykorzystaniem części murów znacznie

starszego, zniszczonego na początku I wojny światowej. W sąsiedztwie dworu zachowane relikty obwałowań w formie wału ziemnego i fosy,

* **zespół dworski w Medyce** – na zespół dworski składa się: park - pochodzący z drugiej połowy XVI wieku (z relikwiami z XIV i XVI wieku). W XIX wieku przekształcony przez Gwalberta Pawlikowskiego, który stworzył na jego terenie kolekcję dendrologiczną. Rozciąga się on nieregularnie wokół tzw. wyspy powstańców. Od południa graniczy ze stawami, a od północnego-zachodu i północnego-wschodu z sadem pomologicznym. Występują tu m.in.: platan, orzech czarny i dąb czerwony. Dom gościnny położony jest na wyspie, wokół niego znajdują się wały i fosa; połączony mostem, a następnie drogą z majdanem gospodarczym, powstał wg projektu Michała Pawlikowskiego; majdan gospodarczy z klasycystyczną oficyną dworską.

* **dwór w Babicach** – dwór z 2 poł. XIX w., drewniano – murowany. W sąsiedztwie zabudowania dworskie: murowany spichlerz z 2 poł. XIX w., murowana kuźnia z XIX w., park krajobrazowy założony w XIX w.

* **zespół dworski w Nienadowej** – murowany dwór z pocz. XIX w. zbudowany prawdopodobnie wg projektu CH. Aignera; własność W. Dembińskiego, dziadka Aleksandra Fredry, dwie oficyny i dwie murowane kordegardy, zabudowania gospodarcze- obora, spichlerz, kuźnia, lamus, gorzelnia z 1908 r., murowany dziewiętnastowieczny czworak i młyn.

* **dwór w Sierakoścach** – zbudowany przed 1632 r. pełnił niegdyś funkcję renesansowego dworu

o charakterze obronnym. Przy dworze kamienny obelisk z XVIII w.

* **dwór w Nehrybce** – zespół dworski z 2 poł. XIX w. – dwór, obora, spichlerz, chlewy (przerobione na mieszkania), fragmenty dziewiętnastowiecznego parku krajobrazowego.

* **dwór w Stubnie** – zespół dworski z końca XIX wieku, niegdyś własność rodziny Myszkowskich. Murowany dwór wkomponowany jest w okalający go park, w którym rosną między innymi magnolie, orzechy czarne, kasztanowce czerwone, świerki kłujące i purpurowe buki. Ubolewać jednak należy, że z powodu braku właściwej opieki i konserwacji, dwór i jego otoczenie, a zwłaszcza park, ulega coraz bardziej postępującej dewastacji i z jego dawnej świetności pozostało już bardzo niewiele. Obok dworu znajdują się dwie oficyny. Do zespołu dworskiego należy również rządcówka, murowana stajnia, spichlerz i młyn

* **zespół dworski w Hurku** – zespół dworski z XIX w, park z 2. poł XVII.

2. Zabytki architektury sakralnej

* **sanktuarium Męki Pańskiej i Matki Boskiej Kalwaryjskiej w Kalwarii Paclawskiej** – kościół powstał w XVII wieku. W stylu barokowym odbudowany został po pożarze, w latach 1770-1775 przez fundację Andrzeja Maksymiljana Fredry. Posiada wielopoziomą fasadę z dwiema symetrycznymi wieżami, wysuniętymi podcieniami i malowidłami (centralnie, w górnej części usytuowany jest obraz Matki Boskiej Kalwaryjskiej). Od strony wejścia głównego do świątyni, przy schodach stoją dwie rzeźby kamienne: świętego Franciszka i świętego Antoniego. Wnętrze trójnawowe z transeptem, bogato zdobione kolorowymi polichromiami. W prezbiterium znajduje się niedawno zrekonstruowany barokowy ołtarz a w nim krucyfiks, rzeźby świętego Grzegorza i świętego Ambrożego oraz alegorie stron świata umieszczone w górnym poziomie. Na końcu południowej nawy bocznej znajduje się ołtarz z cudownym obrazem Matki Boskiej Kalwaryjskiej (po prawej, patrząc na wprost prezbiterium) oraz figurami świętych: Jana Chrzciciela, Marii Magdaleny, Marii Salome i Józefa a w zwieńczeniu z obrazem Matki Boskiej Niepokalanej. Na zachodniej ścianie przy ołtarzu wisi potężny obraz olejny podzielony na segmenty. W każdym z nich widnieje opis cudu, który się wydarzył dzięki Matce Boskiej Kalwaryjskiej. Malowidło pochodzi z 1867 roku. Ściany i sklepienia kościoła pokryte są bogatymi polichromiami, najprawdopodobniej projektu

Stanisława Strońskiego. Mamy tutaj bardzo dobry przykład malarstwa iluzjonistycznego, polegającego na malowaniu scen w odpowiedniej perspektywie tak, żeby oglądane z posadzki świątyni robiły wrażenie rzeczywistych.

* **sanktuarium Matki Boskiej Zbarskiej w Pralkowcach** – świątynia była zbudowana jako cerkiew greckokatolicka p.w. Ofiarowania Matki Bożej w Świątyni na pocz. XX w. Po wojnie budynek został przejęty przez diecezję rzymskokatolicką. We wnętrzu znajduje się obraz Matki Boskiej, malowany na blasze miedzianej. Obraz ten przez ponad 300 lat przebywał w kościele oo. Bernardynów w Zbarażu. Modlił się przed nim Jan II Sobieski, otaczał trzcią Michał Korybut Wiśniowiecki.

Obok kościoła zrekonstruowana drewniana dzwonnica z końca XVII w.

* **kościół w Krasieczynie** – budowę kościoła p.w. św. Marcina i Barbary zakończyła Ludwika z Mniszchów Potocka w 1760 r. W 1784 r. wykonano polichromię. Obok świątyni stoi murowana dzwonnica zbudowana również w 1760 r.

* **cerkiew obronna w Posadzie Rybotyckiej** – piętnastowieczna cerkiew p.w. św. Onufrego, zbudowana z kamienia. Jest to najstarsza istniejąca cerkiew w Polsce, a zarazem jedyna o charakterze obronnym. Pierwotnie służyła jako świątynia klasztorna, który znajdował się u stóp pagórka. Przypuszczalnie w pewnym okresie czasu służyła za zbór ariański. Od 1692 r. należała do grekokatolików. Według tradycji mnisi przenieśli się z Posady do monasteru w Dobromilu w poł. XIX w.

* **cerkiew na Kruhelu Wielkim** – cerkiew drewniana greckokatolicka z 1630 r. p.w. Wniebowstąpienia Pańskiego. Jest to jedna z najstarszych istniejących cerkwi w Polsce. Budynek ma układ trójdzielny: nawa nakryta dachem brogowym, natomiast prezbiterium i babiniec dachami trójpołaciowymi. Całość kryta jest gontem a ściany oszalowane deskami.

Obok stoi dzwonnica cerkiewna z XVIII w.

* **kościół w Birczy** – kościół parafialny wybudowany w latach 1921-1930 w stylu neoromańskim, murowany, trzynawowy. Kościół powstał wg. projektu Stanisława Majewskiego z Przemyśla. Na wyposażeniu kościoła jest pięć zabytkowych późnobarokowych ołtarzy przeniesionych ze starego kościoła. Świątynia posiada również organy 22 głosowe zbudowane w latach 1957-1962 przez Bronisława Kantelberka.

* **kościół w Krzywcy** – kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP ufundowany przez Marcina Krasickiego w 1625 r.; gruntownie przebudowany w 1760 r. w stylu barokowym. Wewnątrz znajdują się ołtarze barokowe przeniesione w XIX w. z kościoła Jezuitów w Przemyślu. W ołtarzu głównym obraz św. Rodziny pędzla Waleriana Krycińskiego w 1901 r. Obok kościoła późnobarokowa murowana dzwonnica z końca XVIII w.

* **cerkiew w Krzywcy** – murowana cerkiew greckokatolicka p.w. narodzenia NMP, zbudowana w 1911 r. jest to budynek trójdzielny na planie podłużnym z nawą zwieńczoną kopułą.

* **kościół w Babicach** – kościół p.w. św. Trójcy, murowany z l. 1792 – 94: wewnątrz XVII w. kazalnica w kształcie Łodzi Piotrowej oraz kilka barokowych ołtarzy. Dwie murowane dzwonnice z 1794 r. na planie kwadratu, ulokowane w narożnikach murowanego ogrodzenia cmentarnego.

* **cerkiew w Babicach** – cerkiew drewniana p.w. Zaśnięcia Bogarodzicy zbudowana w 1839 r. przez cieślę Kozubala. Przebudowana w 1888 r. Obok cerkwi drewniana dzwonnica z 1840 r.

* **kościół w Dubiecku** – budowę kościoła ukończono w 1951 r. Znalazła się w nim część wyposażenia z poprzedniej świątyni w tym gotycka kropielnica z 2 poł. XV w.

* **cerkiew w Dubiecku** – cerkiew p.w. Wniebowzięcia MB, zbudowana na pocz. XX w. w miejsce drewnianej, spalonej na pocz. XX w. .

* **kościół w Bachórcu** – kościół drewniany p.w. św. Katarzyny , zbudowany w l. 1760 – 63 kosztem Antoniego Krasickiego i staraniem plebana Jana Rymarskiego. Barokowy,

trójnawowy: wewnątrz rokokowe ołtarze boczne, ambona i chrzcielnica, gotycka kropielnica (XV – XVI w.), ołtarz główny z 2 poł. XVII w.

* **kościół w Brylińcach** – cerkiew gr. – kat. p.w. św. Wasyla Wielkiego wybudowana w 1883 r. murowana, kryta blachą. Obecnie jest używana jako kościół rzymskokatolicki.

* **kościół w Rokszycach** – kościół neogotycki z poc. XX w.

* **kościół w Brzeżawie** – dawna cerkiew greckokatolicka p.w. św. Michała Archanioła z 1843 r.

We wnętrzu polichromia figuralna, w przedsionku ikona przedstawiająca Chrystusa nauczającego. Obecnie jest używana jako kościół rzymskokatolicki.

* **kościół w Kuźminie** – dawna cerkiew greckokatolicka p.w. św. Dymitra, zbudowana w 1814 r. Jest to budynek dwudzielny, nakryty jednokalenicowym dachem z małą sygnaturką nad nawą. Od frontu wieża, zwieńczona dachem brogowym. Obecnie jest używana jako kościół rzymskokatolicki.

* **kościół w Lipie** – dawna cerkiew greckokatolicka, drewniana p.w. św. Paraskweii, zbudowana

w 1830 r. Jest to budynek o konstrukcji zrębowej, trójdzielny z trójbocznie zamkniętym prezbiterium i prostokątnym przedsionkiem. Posiada dach jednokalenicowy sześciopółaciowy, zwieńczony trzema baniastymi hełmami. Obecnie jest używana jako kościół rzymskokatolicki.

* **kościół w Jaworniku Ruskim** – dawna cerkiew greckokatolicka, drewniana p.w. św. Dymitra, zbudowana w 1882 r. We wnętrzu polichromia o motywach geometrycznych i figuralnych oraz ikonostas z k. XIX w. Obecnie jest używana jako kościół rzymskokatolicki.

* **cerkiew w Malawie** – murowana cerkiew greckokatolicka pod wezwaniem św. Teodosija Peczerskiego. Jest to cerkiew trójdzielna z trójbocznie zamkniętym prezbiterium. Nad babińcem znajduje się szkieletowa wieża pokryta wspólnym z nawą dachem dwukalenicowym z trzema hełmami, wewnątrz znajduje się polichromia z XIX wieku. Cerkiew została zbudowana w 1897 na miejscu wcześniejszej drewnianej świątyni, odnowiona w I połowie XIX wieku.

* **kościół w Rudawce** – dawna cerkiew greckokatolicka, drewniana p.w. św. Sawy, zbudowana w 1736 r. Jest to jednoprzestrzenna zrębowa świątynia z trójbocznie zamkniętym prezbiterium, nakryta siodłowym dachem z baniastym hełmem. Przy wejściu szkieletowa wieża, zwężona w górnej części, kryta dachem brogowym. Obecnie jest używana jako kościół rzymskokatolicki.

* **cerkiew w Piątkowej** – drewniana greckokatolicka cerkiew p.w. św. Dymitra z 1732 r. Od czasów II wojny nie była użytkowana, a całe wyposażenie wnętrza zaginęło. Jest to budowla zrębowa, trójdzielna, której każdą część nakrywa ośmiopółowa kopuła. Budynek jest obwiedziony szerokim daszkiem okapowym wspartym na namurowanych słupach.

* **kościół w Medyce** – kościół drewniany p.w. Piotra i Pawła z l. 1607 - 1608. W 1850 r. został rozbudowany staraniem Józefa Gwalberta Pawlikowskiego, dostawiono zakrystię i odsunięto od kościoła wieżę, czyniąc z niej wolnostojącą dzwonnice.

* **kościół w Jaksmanicach** – cerkiew greckokatolicka, murowana, p.w. opieki MB, wybudowana w 1901 r. Obok drewniana dzwonnica z XIX w. Obecnie świątynia jest używana jako kościół rzymskokatolicki.

* **kościół w Huwnikach** – zbudowany w latach trzydziestych XX w. z kamienia.

* **cerkiew w Huwnikach** – cerkiew greckokatolicka, murowana, p.w. Podwyższenia Krzyża Św.,

zbudowana w 1825 r. z wykorzystaniem rzymskokatolickiej kaplicy grobowej rodziny Tyszkowskich

W katakumbach spoczywają prochy jej członków. Sklepienia i ściany pokrywa polichromia.

Obok świątyni stoi murowana dzwonnica cerkiewna z 1825 r, z brogowym dachem krytym gontem.

* **kościół w Książcach** – kościół drewniany zbudowany w latach 1924 – 25 z fundacji Pawlikowskich.

* **kościół w Darowicach** – dawna cerkiew greckokatolicka, mutowana z 1909 r. Obecnie świątynia jest używana jako kościół rzymskokatolicki.

* **cerkiew w Kłokowicach** – drewniana cerkiew greckokatolicka p.w. Opieki MB powstała w latach 1856 – 60. Od 1956 r. jest wykorzystywana jako świątynia prawosławna. We wnętrzu zachował się ikonostas z okresu budowy cerkwi. Obok drewniana dzwonnica z 2 poł. XIX w.

* **cerkiew w Młodowicach** – drewniana cerkiew p.w. Niepokalanego poczęcia NMP zbudowana w 1923 r.; od 1956 r. służy jako cerkiew prawosławna. Jest to budynek trójdzielny, zamknięty trójbocznym prezbiterium. Nawa nakryta zrębową kopułą. Obok dzwonnica na planie ośmiokąta.

* **cerkiew w Nowych Sadach** – na terenie wczesnośredniowiecznego grodziska (IX – XI w.) stoi cerkiew gr.- kat. p.w. św. Grzegorz Męczennika. Prawdopodobnie została wybudowana w 1655 r.; przebudowana w 1836 r. Jest to budowla kamienna o charakterze obronnym; w ścianach były niegdyś strzelnice, obecnie zamurowane. Wnętrze zdobi polichromia figuralna i iluzjonistyczna.

* **kościół w Nowych Sadach** - Falkenbergu – kościół zbudowany w 1891 r. przez osadników wyznania rzymskokatolickiego pochodzących z Niemiec.

* **kościół w Rybotyczach** – murowany kościół parafialny wystawiono z inicjatywy Tyszkowskich w 1868 r. z kamieni pochodzących z rozbiórki zamku. W 1885 r. sprowadzono z Wiednia organy; polichromię i obrazy wykonano w latach 1894 – 95.

* **cerkiew w Chyrzynie** – obok leśniczówki znajduje się cerkiew wybudowana w 1857 r.; odnawiana w 1911 r. Na sklepieniu i na ścianach zachowała się w dość dobrym stanie polichromia.

* **kościół w Olszanach** – dawna cerkiew greckokatolicka, murowana p.w. Michała Archanioła z 1924 r. Obok cerkwi murowana dzwonnica z XIX na XX w.

* **kościół w Lesznie** – drewniana cerkiew greckokatolicka p.w. św. Bazylego Wielkiego, (od 1957 r. użytkowana jako kościół rzymskokatolicki) wybudowana w 1737 r., przekształcona w 1971 i 1989 r. Główna część stanowi nawa, przy niej znacznie niższe prezbiterium i babiniec.

Nawa jest w dolnej części czworoboczna, w górnej ośmioboczna, z cebulastym, ośmiobocznym hełmem. We wschodnim masywie nawy kryłosa (miejsca po obu stronach ikonostasu przeznaczone dla chórzystów i psalmistów). Oryginalny ikonostas został przeniesiony do Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku i umieszczony w cerkwi z Graziowej. Wzdłuż ścian biegnie szeroki, niski okap, tworzący podcienia. Prezbiterium zamknięte trójbocznie, ze sklepieniem kolebkowym wewnątrz. Dach nad prezbiterium kalenicowy, pięciopółaciowy. Cerkiew należy do najcenniejszych zabytków architektury cerkiewnej na terenie Polski.

* **cerkiew w Łuczycach** – drewniana cerkiew greckokatolicka p.w. Wniebowzięcia MB, zbudowana w 1866 r. jest to budynek trójdzielny, otoczony daszkiem okapowym; każda część nakryta oddzielnym daszkiem naczółkowym. Obok świątyni stoi szkieletowa dzwonnica kryta dachem brogowym.

* **kościół w Nehrybce** – murowana greckokatolicka cerkiew p.w. św. Archanioła Stefana zbudowana w 1885 r. Spłonęła podczas oblężenia Przemyśla w I wojnie światowej. Po odbudowie pełni rolę kościoła rzymskokatolickiego.

* **kościół w Pikulicach** – kościół p.w. bł. Jakuba Strzemię, wybudowany w 1910 r. w stylu neogotyckim.

* **kościół we Fredropolu** – dawna cerkiew drewniana p.w. Soboru NMP wybudowana w l. 1923 – 26 na miejscu poprzedniej z 1772 r. Obok drewniana dzwonnica z 1926 r. Obecnie

świątynia jest używana jako kościół rzymskokatolicki.

* **cerkiew w Kalnikowie** –cerkiew prawosławna p.w. Zaśnięcia NMP, wybudowana w roku 1880, murowana, w której znajduje się wiele cennych XVIII i XIX-wiecznych ikon.

* **kościół w Kosienicach** – w 1866 r. funkcje świątyni parafialnej zaczął pełnić murowany kościół ufundowany przez wdowę po Aleksandrze Stadnickim, Amelię z Siemiańskich. Kościół otrzymał tradycyjne wezwanie św. Trójcy, a z racji położenia w lesie na skraju wsi zwany był (i jest) "kościółem w lesie". Otrzymał on formę jednonawową, z charakterystyczną wysoką wieżą.

* **kościół w Wyszatycach** – kościół został zbudowany z fundacji parafian w latach 1900-1905. Do jego budowy przyczynił się też znacznie swoją ofiarnością miejscowy dziedzic Władysław Krasieński były właściciel dworu w Wyszatycach. Był to pierwszy w regionie murowany kościół jednonawowy, o sklepieniu murowanym, kryty czerwoną, wypalaną dachówką – dach uwieńczony piękną stylową wieżyczką oraz trzema żelaznymi krzyżami.

* **kościół w Kopyśnie** – dawna cerkiew gr – kat p.w. Opieki M.B. zbudowana w 1821 r. W 1923 r. przedłużono budynek ku zachodowi. We wnętrzu ikonostas malowany w 1854 r. przez Liskiewicza. Obok parawanowa murowana dzwonnica z 1821 r. Obecnie świątynia jest używana jako kościół rzymskokatolicki.

* **cerkiew w Krasicach** – wzniesiona w roku 1899. W latach 50. XX wieku została opuszczona i niszczała. W latach 90. XX w. odremontowana. Budowla dwudzielna z wewnątrz wyodrębnionym babińcem. Prezbiterium zamknięte trójbocznie, nawa szersza, od zachodu kruchta. Dach jednokalenicowy, kryty blachą. Nad nawą duża bania, nad prezbiterium i babińcem mniejsze. Ściany prezbiterium poniżej dachu zdobione ornamentem z desek. Wokół placu przycerkiewnego drewniane ogrodzenie. Na zachód, w osi cerkwi, w linii ogrodzenia murowana dzwonnica parawanowa

* **kościół w Reczpolu** – zabytkowa cerkiew grekokatolicka pw. Opieki NMP, została wzniesiona

w 1879 roku. Jest położona we wschodniej części wioski. Świątynia przez okres użytkowania była wielokrotnie remontowana. Budynek drewniany, konstrukcji zrębowej, jednonawowy z prezbiterium zamkniętym trójbocznie, przy nim od północy kwadratowa zakrystia przebudowana w 1997. Nad babińcem mały chór muzyczny. Wnętrze nakryte stropem. Dach siodłowy, dwuspadowy, pokryty blachą, na nim nad prezbiterium cebulasta kopuła obita blachą. Przed wejściem pierwotnie znajdował się ganek. Cerkiew użytkowano do września 2006 r. kiedy to wybudowano i oddano do użytku w pobliżu szkoły nowy kościół.

* **kościół w Roztoce** – drewniana grekokatolicka cerkiew, zbudowana w 1936, na miejscu starszej drewnianej cerkwi z 1822, obecnie kościół rzymskokatolicki. Cerkiew należy do grupy zabytków, licznie reprezentowanych na obszarze południowo-wschodniej Polski, których forma ukształtowała się w wyniku poszukiwań stylistycznych, mających doprowadzić do wypracowania form tzw. uniwersalnego "stylu narodowego".

* **kościół w Żurawicy Dolnej** – neogotycki kościół, murowany z 1889 r.

3. Zabytki architektury militarnej

* **fort I Salis Soglio** – zbudowany w latach 1882-86. W początkowych planach zakładano, że będzie to fort pancerny, jednak z powodu dużych kosztów wycofano się z tego pomysłu.

Ostatecznie został on wykonany jako fort artyleryjski, jednowałowy stały. Fortyfikacja nazwana została imieniem Gen. Salisa Soglio, szwajcara w służbie Austro Węgier, który w latach 1871 - 1875 był Dyrektorem Budowy Umocnień Fortyfikacyjnych Twierdzy oraz jej konstruktorem. Dowództwu fortu podlegało: 7 fortów pomocniczych /Łysiczka, Byków, Pleszowice, Maruszka, Popowice, Dziewięczyce, Cyków/ oraz 10 działobitni. Był on głównym punktem oporu tzw. VI - wschodniego odcinka obrony i z fortami pomocniczymi tworzył tzw. Siedliską Grupę Warowną. To z tego właśnie kierunku przyszło główne

uderzenie wojsk rosyjskich zwłaszcza, że w pobliżu fortu przebiegała droga łącząca Przemyśl ze Lwowem.

* **fort II Jaksmanice** – fort zbudowany ok. 1880 r. na wzgórzu o wysokości 427 m. Nazwa fortu pochodzi od pobliskiej wioski. Był to fort ześrodkowany, posiadający jeden wał dla piechoty i artylerii. Fort posiadał ceglano - betonowe koszary, oraz potężny schron - przelotowy nie pełniący jednak żadnej dodatkowej funkcji bojowej. Fort II "Jaksmanice" wraz z fortem IV "Optyń" należał do najpotężniejszych fortów obrony bliskiej, z opancerzonymi stanowiskami obserwacyjnymi. Ze źródeł historycznych wiadomo, że na wyposażeniu fortu znajdowały się 2 moździerze kal.305 mm, które skutecznie odpierały ataki rosyjskiej piechoty, a które żołnierze austriacy w dowód wdzięczności pieszczotliwie nazywali "Miłością Jaksmanic"

* **fort III Łuczyce** – fort VI odcinka obrony od strony południowo - wschodniej Twierdzy. Położony na wzgórzu 256 m n.p.m koło wioski Łuczyce ok. 5 km. od Przemyśla. Jest to typowy fort obrony bliskiej o pięciobocznym narysie, artyleryjski, jednowałowy, ześrodkowany. Wybudowany ok. 1880r. później modernizowany. Wraz z grupą fortów siedliskich był najbardziej narażony na atak wroga. O jego znaczeniu i roli niech świadczy fakt, że odcinek o długości ok. 5 km między Siedliskami i Łuczycami umocniono: 1 fortem głównym /Jaksmanice/, 8 pośrednimi i 10 działobitniami. Zadaniem tego fortu było osłanianie drogi i linii kolejowej prowadzącej z Przemyśla, przez Hermanowice, do Niżankowic i Chyrowa.

* **fort IV Optyń** – został wybudowany w latach 1897-1900 przez firmę Reinigera. Usytuowany został na wzniesieniu o wysokości 322 m na południe od wsi Pikulice ok. 4 km. od Przemyśla. Stanowił zabezpieczenie południowego VII odcinka obrony. Jego głównym zadaniem była obrona szosy i linii kolejowej na Dobromil. Był to fort pancerny, jednowałowy, bardzo silnie uzbrojony (4 armaty kal. 80 mm, 8 armat kal. 120 mm, 6 armat kal. 150 mm, 12 karabinów maszynowych). Fort posiadał stałą załogę w liczbie 220 żołnierzy artylerii dowodzonych przez 4 oficerów, oraz 230 żołnierzy piechoty.

* **fort V Grochowce** – został wybudowany ok. 1882 - 1886 r., później zmodernizowany. Położony na wzgórzu 285 m n.p.m. nieopodal wsi o tej samej nazwie, w odległości ok 7 km. od Przemyśla. Jest to dzieło konstrukcyjne inż. gen. mjr. A Wernera. Podobnie jak fort IV Optyń, fort V Grochowce stanowił punkt obrony VII południowego odcinka Twierdzy. Był to fort artyleryjski, jednowałowy założony na miejscu istniejącego wcześniej szańca.

Współdziałał i flankował ogniem dział międzypola i przedpola fortów "IV Optyń" i VI "Helicha". Podlegał mu fort pośredni Grochowce Va - "Domek Myśliwski", którego resztki ruin możemy oglądać po prawej stronie drogi łączącej fort Grochowce z fortem Helicha.

* **fort VI Helicha** – powstał on na bazie siedmiobocznego szańca ziemno drewnianego ok. roku 1880 (później modernizowany). Był to fort artyleryjski, jednowałowy stały do obrony bliskiej. Osłaniał południowo - zachodni odcinek obrony. Był on wyposażony w elektryczne oświetlenie, ogrzewanie i łączność telefoniczną. Jak podają źródła historyczne zimą 1914/15 r. na przedpolach fortu VI toczone były zaciekle walki. Jednak według wcześniejszych oceny strategów wykonanie natarcia na tym odcinku obrony było bardzo utrudnione, dlatego był on najsłabiej ufortyfikowanym ogniwem pierścienia obronnego twierdzy. Dodatkowym walorem obronnym fortu było jego położenie na wzniesieniu, którego wysokość wynosiła 370 m. n.p.m. dlatego rejon ten wzmocniono głównie stanowiskami dla piechoty bez budowy specjalistycznych instalacji obronnych.

* **fort VII Pralkowce** – to fort artyleryjski jednowałowy, zbudowany w latach 1882 - 1886 r. na wzgórzu 352 m. n.p.m. Zamykał on pierścień zewnętrzny na południe od rzeki San. Miał za zadanie niedopuszczenie wroga do Przemyśla od strony Sanoka i Birczy. Był to fort artyleryjski, jednowałowy stały założony na planie bastionu, w swojej konstrukcji bardzo podobny do fortu V Grochowce. Z fortu tego podczas drugiego oblężenia Twierdzy

przemyskiej kilkakrotnie przeprowadzano zorganizowane wypadki, mające na celu połączenie się z armią austro-węgierską zdążającą z odsieczą od strony Sanoka, które niestety kończyły się dużymi stratami własnymi bez osiągnięcia wytyczonego celu.

* **fort VIII Łętownia** – wybudowany został w latach 1881 - 1882. Był to fort główny, artyleryjski, jednowałowy, ześrodkowany. Załogę fortu stanowiło 5 oficerów i 200 żołnierzy.

Znajduje się on ok. 5 km. od Przemyśla w północnym rejonie wsi Kuńkowce. Jest on z pewnością jednym z lepiej zachowanych fortów Twierdzy Przemyśl, gdyż stopień zniszczenia szacuje się na ok. 20%. Fort ten wykorzystywany był nie tylko w czasie I wojny światowej.

Na jego terenie gestapo w czasie II wojny urządziło sobie miejsce egzekucji Polaków i Żydów zwożonych tutaj z Przemyśla i Jarosławia.

* **fort IX Brunner** – oddany został do użytku w 1896 r. Pierwotnie usytuowany w miejscowości Ujkowice, obecnie znajduje się w granicach administracyjnych miasta Przemyśla. Fort główny, pancerny, dwuwałowy ześrodkowany, pod wieloma względami podobny do bliźniaczego fortu pancernego "San Rideau" w Bolestraszczykach. Fort nazwany na cześć gen. Maurycego von Brunnera, jednego z Dyrektorów Budowy Twierdzy i inżyniera, który stworzył wiele dzieł fortyfikacyjnych w ówczesnej Europie. Fort był dziełem potężnie uzbrojonym, co szczególnie cechowało fortyfikacje Brunnera. Posiadał 4 wieże pancerne z moździerzami 150 mm usadowione na stropie koszar, 3 haubice 150 mm., ponadto działka szybkostrzelne kal. 80 mm w tradytorach i moździerze kal. 240 mm. Grubość stropów fortu wynosiła od 2-3 m. Obok opancerzonych armat fort posiadał opancerzone stanowisko do kierowania ogniem i obserwacji przedpola, co umożliwiała mu kierowanie ogniem dział nawet w czasie ostrzału własnych stanowisk. Dzieło wyposażono w instalacje elektryczne do oświetlenia wnętrza fortu, której resztki można jeszcze zobaczyć. Wewnątrz fort posiadał windy szybkie do podawania amunicji na stanowiska bojowe oraz system wentylacji do usuwania gazów prochowych i dostarczania powietrza dla załogi. Dodatkowo wyposażenie stanowił telefon i reflektor do oświetlania przedpola. Kazamaty fortu pokryto warstwą ziemi o grubości 50-60 cm co osłabiało odłamkowe działanie pocisków.

* **fort X Orzechowce** – zbudowany został około 1880 r., położony ok 7 km. od Przemyśla we wsi Ujkowice. Był to fort dwuwałowy, pancerny, podlegały mu 3 działobitnie, 2 forty pośrednie i 2 bazy zaopatrzeniowe tzw. Lacer Fort. Instalacje obronne w miarę wprowadzania do walki nowego typu uzbrojenia były systematycznie modernizowane, podobnie jak i konstrukcja samego fortu. W końcowym efekcie tych modernizacji fort był wyposażony w 4 działa kal. 80 mm. (po dwa w każdym z dwóch tradytorów na górnym wale fortu), oraz baterie pancerne umieszczone na wale dolnym.

* **fort XI Duńkowiczki** – jest to fort artyleryjski, dwuwałowy, pancerny, położony na wzgórzu 266 m n.p.m. we wsi Duńkowiczki. Zbudowany został ok. 1884/86r., gruntownie zmodernizowany w latach 1897 -1902. Podlegał mu jeden fort pośredni "Wał obronny Duńkowiczki". Sąsiaduje on bezpośrednio z Fortem X Orzechowce i Fortem XII "Werner". Jego głównym zadaniem była obrona pobliskiej drogi wiodącej do Przemyśla od strony Radymna.

* **fort XIII San Rideau** – "San Rideau" - czyli "Osłona Sanu" był fortem pancernym trzykondygnacyjnym, dwuwałowym, ześrodkowanym V odcinka obrony. Wzniesiony w latach 1892 - 94 przez inż. Maurycego von Brunera oddalony od Przemyśl ok. 8 km. Podlegały mu dwa forty pośrednie XIIIa i XIIIb. Jego całkowita powierzchnia pomieszczeń fortecznych wynosiła 2200 m². Na górnym wale posiadał działobitnię z 6 haubicami kal. 150 mm umieszczonymi w wieżach z pancernymi kopułami. Posiadał również 4 szybkostrzelne armatki kal. 80 mm. Przedpole fortu zabezpieczały zasieki z drutu kolczastego a nocą oświetlał go specjalny ruchomy reflektor. Załogę fortu stanowiło 800 żołnierzy i 12 oficerów. Magazyny artyleryjskie fortu mieściły 3 wagony z amunicją. Głównym zadaniem tego fortu było osłanianie linii rzeki San od strony wschodniej oraz osłona pobliskiej linii kolejowej

łączącej Przemyśl z Krakowem.

* **fort XV Borek** – jest to fort, który spina i zamyka tym samym cały pierścień obronny opasujący miasto a liczący w obwodzie ok. 45km. Dzieło sąsiaduje bezpośrednio z fortem I Salis Soglio. Fort XV Borek był fortem pancernym, międzypolowym, wybudowanym ok 1890 r. położonym na wzgórzu 200 m n.p.m. w odległości ok 6 km. od Przemyśla. Podlegała mu jedna działobitnia usytuowana w pobliżu fortu (XVa). Idąc drogą forteczną w kierunku fortu Salis Soglio, po prawej stronie widać jej pozostałości w postaci zniszczonego betonowego schronu pogotowia.

Fort zniszczony w ok. 50%. Na szczególną uwagę zasługują zachowane dwukondygnacyjne koszary ze ścianami ceglanyymi i stropami stalowo betonowymi, a także brama wjazdowa do fortu z ceglanyymi murami oporowymi.

* **schron Linii Mołotowa nad Krasiczynem** – radziecki betonowy schron bojowy, zbudowany w okresie granicy na Sanie w l. 1940 – 41.

* **schron Linii Mołotowa w Dybawce Dolnej** - radziecki betonowy schron bojowy, zbudowany w okresie granicy na Sanie w l. 1940 – 41.

4. Cmentarze i miejsca pamięci narodowej

* **miejsce martyrologii w Kaszycach** – dnia 7 marca 1943 r. wydarzyła się największa tragedia w historii wioski. Niemcy, przeprowadzili pacyfikację miejscowości. Dowódcą akcji, podczas której zamordowano około 130 mieszkańców Kaszyc był Franz Schmidt, uznawany za największego zbrodniarza hitlerowskiego Polski południowo-wschodniej.

* **obelisk pomordowanych w Borownicy** – dnia 21 kwietnia 1945 sotnia Łastiwki dokonała ataku na Borownicę. Zginęło wtedy 70 mieszkańców wsi; ci co przeżyli, przenieśli się m.in. do wsi: Dobra, Witryłów, Końskie. Pomnik upamiętnia to wydarzenie.

* **kwatery żołnierzy Wojska Polskiego na cmentarzu w Borownicy** – dnia 12 września 1939 r. 17 pułk piechoty im. „Ziemi Rzeszowskiej” pod dowództwem pułk. dypl. Beniamina Kotarby po zajęciu Borownicy natknął się na Niemców, którzy postanowili odbić wieś. Walki wybuchły na wzgórzu nad Czarnym Potokiem niedaleko Borownicy. Po bohaterskiej bitwie pułk został rozбит. W walce zginęło kilkudziesięciu żołnierzy wraz z dowódcą Beniaminem Kotarbą, inni rozproszyli się po okolicznych lasach, część z nich trafiła do niewoli sowieckiej. Tak zakończyła się historia pułku powstałego w 1918 roku.

* **kwatery żołnierzy Wojska Polskiego na cmentarzu w Birczy** – pochowani są w niej żołnierze Wojska Polskiego polegli w walkach z oddziałami UPA.

* **cmentarz żydowski w Rybotyczach** – miście, w którym rabinem był znany cadyk Elimelech Szapiro - powstał przed 1881 rokiem. Mimo dewastacji, do dziś przetrwało kilkadziesiąt macew z XIX i XX wieku. Cmentarz położony jest na wzgórzu, kilkaset metrów za miejscowością, w zakolu szosy do Makowej.

5. Parki i rezerваты przyrody

* Arboretum w Bolestraszcach – położone jest 7 km na północny-wschód od Przemyśla, należy do cennych zabytków przyrody i kultury Małopolski. W Bolestraszcach jednoczą się historia i czas współczesny. Historyczne założenie obejmuje park i dwór, w którym w połowie XIX w. mieszkał i tworzył znakomity malarz Piotr Michałowski. Arboretum obejmuje także dziewiętnastowieczny fort dawnej Twierdzy Przemyśl. Wiekowe drzewa, pozostałe z dawnych ogrodów zamkowych, stanowią malowniczy akcent wśród nowych nasadzeń, na które składają się gatunki obcego pochodzenia i rodzime drzewa, krzewy oraz rzadkie, zagrożone, ginące i chronione gatunki roślin. Arboretum nawiązuje do starych tradycji małopolskich ogrodów, w szczególności do: Sieniawy Izabeli Czartoryskiej, Zarzecza Magdaleny Morskiej - Dzieduszyckiej, Dubiecka Krasickich, Miżyńca Lubomirskich i Medyki Pawlikowskich. Organizatorem i dyrektorem Arboretum był w latach 1975-2001

prof. dr hab. Jerzy Piórecki.

W Muzeum Przyrodniczym prezentowane są wystawy stałe "Chrońmy ptaki"- wystawa ornitologiczna i wystawa fotograficzna autorstwa prof. J.Pióreckiego "XXV lat Arboretum Bolestraszyce". Prezentowana będzie także wystawa motyli nocnych oraz wystawa dendrologiczna -szyszek, przekrojów i skamielin. Na terenie Arboretum prezentowane są również rzeźby- wiklinowe obiekty powstałe w czasie Międzynarodowych Plenerów Artystycznych "Wiklina w Arboretum".

* **park zamkowy w Krasieczynie** – Jego początki sięgają XVI i XVII wieku i są związane z budową zamku przez Krasickich. W owym czasie od wschodniej strony zamku rozciągały się ogrody zwane "zwierzyńcem". Współczesne rozplanowanie oraz układ kompozycji roślinnych i odpowiedni ich dobór park zawdzięcza rodzinie Sapiehów, która nabyła zamek w 1835 r. To właśnie oni wprowadzili zwyczaj sadzenia dębów, gdy się urodził syn i lip, gdy się urodziła córka. Te okazałe, dostojne drzewa, liczące ponad 150 lat są dziś główną atrakcją parku i niezwykle cenną pamiątką po ostatnich właścicielach. Sapiehowie zadbali też o wyjątkowość parku sadząc egzotyczne drzewa i krzewy sprowadzane z podróży po Ameryce. Obok zamku, centralne miejsce w parku zajmuje staw górny otoczony promenadą i romantyczną naturalną polaną. Z nich roztacza się otwarty widok na ogrody i zamek krasieczyński, zwłaszcza baszty i mur kurtynowy z przepiękną renesansową attyką. Jest to najczęściej uczęszczana droga spacerowa w parku. Prawdziwą zaś ozdobą stawu są majestatyczne łabędzie. Dla innych ptaków, park liczący prawie 200 gatunków roślin, stanowi naturalne schronienie. Jest tu około 40 gatunków ptaków lęgowych. Są wśród nich popularne zięby, rudziki, sierpówki, kapturki, bogatki, dzwońce, jak i mniej popularne grzywacze, modraszki, płochacze, pustułki, sowy uszatki i inne. Rozległy, romantyczny park i renesansowy zamek, idealnie wkomponowane w krajobraz Pogórza Przemyskiego stanowią niezwykle i pełne uroku miejsce do wypoczynku. Miłośnicy piękna znajdą tu wspaniałe plenery malarskie i fotograficzne, a turyści, spokój i ciszę.

* **dąb pomnik przyrody w Birczy** – 500 letni dąb w pobliżu kościoła.

* **rezerwat Krępak** – rezerwat krajobrazowo - leśno - geologiczny w Korzeńcu, gm. Bircza. Utworzony został w 1991r. Zajmuje pow. 138,56 ha na gruntach Nadleśnictwa Bircza i Leśnictwo Posada Rybotycka. Zlokalizowany po obu stronach szosy, wciętej w zbocze, w kształcie serpentyny. W całości porośnięty jest starodrzewiem jodłowo - bukowym, z charakterystycznym runem podgórskiej formy buczyny karpackiej, reprezentowanym m. in. przez: żywiec gruczołowaty, kopytnik pospolity i wawrzynek wilcze łyko. Na zboczach wzniesień, gdzie gleba jest suchsza występuje turzyca orzęsiona, natomiast na siedliskach wilgotnych: skrzyp olbrzymi, sitowie leśne. Z fauny możemy tu spotkać takie gatunki jak: kuna leśna, lis, ryś, wilk, jeleń, sarna, dzik z ptaków: puchacza puszczyka uralskiego. W rezerwacie urządzona jest ścieżka dydaktyczno-przyrodnicza "Krępak". Spacer po jej trasie daje turyście możliwość poznania starego i cennego drzewostanu jodłowo-bukowego wraz z charakterystycznym runem podgórskiej formy buczyny karpackiej. Na trasie opisane są także zjawiska patologii lasu, urządzone stanowisko czynnej ochrony płazów, zjawisko erozji gleb, stanowisko ornitologiczne. Trasa ścieżki oznacza się znacznymi deniwelacjami. Różnica wysokości między najniższym a najwyższym położonym punktem wynosi ponad 100 m. Długość ścieżki wynosi 2 km.

* rezerwat Brodoszurki – rezerwat torfowiskowy został utworzony w 1995r. Zajmuje powierzchnię 25,91 ha. Na szczególną uwagę zasługuje zbiorowisko boru bagiennego o specyficznych warunkach siedliskowych tj. dużej wilgotności, beztlenowości i kwaśnym odczynie. Powoduje on rozwój zespołów torfowiskowych korzystnych dla rozwoju rosiczki okrągłolistnej - drapieżnej rośliny chronionej. Ponadto spotykamy tu: narecznicę grzebieniastą, gwiazdnicę bagienną, tojeść bukietową i wełniankę wąskolistną. Faunę

reprezentują gady: jaszczurka zwinka, jaszczurka żyworodna, żmija zygzakowata i zaskroniec; płazy: ropucha szara, żaba wodna i moczarowa; ptaki: bażanty, kuropatwy, strumieniówka, pokrzewka, kokoszka wodna, dziwonia, kaczka krzyżówka, cyranka i cyraneczka; ssaki: lis, kuna leśna, sarna. W rezerwacie urządzona jest ścieżka dydaktyczno-przyrodnicza "Winne - Podbukowina". Czas potrzebny na przejście trasy ścieżki wynosi ok. 1 godziny. Ścieżka wyposażona jest w miejsce wypoczynkowe, ławki i mostki.

* **rezerwat Szachownica w Krównikach** – We wsi znajduje się rezerwat "Szachownica" liczący ponad 16 ha areału. Stworzono go dla ochrony rzadkiej rośliny szachownicy kostkowatej, kwitnącej w maju na tutejszych łąkach.

* **rezerwat Rebecze** – leśno-krajobrazowy rezerwat przyrody położony w gminie Bircza w, na terenie Parku Krajobrazowego Pogórze Przemyskie. Celem ochrony jest zachowanie cennego fragmentu lasu jodłowego. Z gatunków lasotwórczych spotykamy ponadto: buk, jawor, świerk. Wśród roślin zielnych dominuje: żywiec gruczołowaty, żywokost sercowaty, sałatnica leśna, pierwiosnka wyniosła, bluszcz pospolity i barwinek pospolity. Północną granicę występowania osiąga tu traszka górski. Z płazów występują tu: kumak nizinny, kumak górski, ropucha szara, rzekotka drzewna i salamandra płamista. Na uwagę zasługują liczne ptaki drapieżne: myszołów, krogulec, orlik krzykliwy, a także puchacz i puszczyk. Ssaki reprezentowane są m. in. przez: sarny, jelenie i dziki.

* **odkrywka geologiczna Krzeczowski Mur koło Krzeczkowej** – osuwisko z ciekawym odsłonięciem warstw geologicznych, położone ok. 2300 m na zachód od miejsca nieistniejącej już cerkwi.

6. Punkty widokowe i inne miejsca

* **góra Kopystańka** – najwyższa góra Pogórza Przemyskiego o wysokości 541 m n.p.m. Z jej wierzchołka, który wieńczy metalowy krzyż, roztacza się wspaniała panorama Pogórza Przemyskiego i Gór Sanocko-Turczańskich. Najlepsze dojście na szczyt prowadzi z Rybotycz drogą gruntową za znakami żółtego szlaku lub z Bryliniec czerwonym szlakiem przez Kopyśno.

* **góra Patryja** – góra o wysokości 438 m n.p.m, położona na północny zachód od Babiec w pobliżu wsi Połanki. Ze szczytu rozpościera się piękny widok na dolinę Sanu.

* **kopiec w Sólcy** – tajemniczy kopiec ziemny, usytuowany ok. 300 m na południe od wschodniego krańca wsi. Badacze nie są zgodni co do jego wieku i funkcji. Przypuszcza się, że był to wczesnośredniowieczny kopiec sygnalizacyjny, powiązany z systemem grodów nad Wiarem. Na jego szczycie rozpalano ogień, gdy od strony Bramy Przemyskiej zbliżał się obcy najazd. Z drugiej strony podczas badań archeologicznych znaleziono w kopcu pochówki z dużą ilością ozdób wywodzących się z ruskiego kręgu kulturowego i pochodzących z XII - XIII w. Może więc było to jedynie miejsce pochówku.

* **kurhan nad Średnią** – niewielki kurhan, w którym podczas wykopalisk archeologicznych znaleziono m.in. pochówek kobiety, liczy sobie prawie 5 tysięcy lat. Według archeologów jest więc starszy niż słynna piramida Cheopsa. Najlepszy dojazd do kurhanu: po minięciu ostatnich zabudowań Średniej skręcamy w lewo w drogę gruntową (biegnie nią zielony szlak z Przemyśla do Dynowa). Kurhan znajduje się kilometr dalej po prawej stronie drogi.

Więcej informacji n.t. opisanych obiektów krajoznawczych można znaleźć w opracowaniach:

1. Przewodnik "Szlaki turystyczne Ziemi Przemyskiej" - Dariusz Hop
2. Pogórze Przemyskie – Stanisław Kryciński.

Opracował: Jan Paradysz -

instruktor

krajoznawstwa

regionu

nr

1720/R/07